

גדר חיוב סומא במצוות

איתא במסכת בבא קמא דף פ"ז. "אמר רב יוסף מריש הוה אמינא מאן דאמר הלכה כר' יהודה דאמר סומא פטור מן המצוות קא עבידנא יומא טבא לרבנן, מאי טעמא? דלא מפקידנא וקא עבידנא מצוות, והשתא דשמעית להא דר' חנינא דאמר ר' חנינא גדול המצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה, מאן דאמר לי אין הלכה כר' יהודה עבידנא יומר טבע לרבנן, מ"ט? דכי מפקידנא אית לי אגרא טפי (שע"פ הכלל גדול המצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה, אם אין הלכה כר' יהודה שסומא פטור מן המצוות וממילא הוא חייב [שכידוע רב יוסף היה סומא] שכרו יהיה גדול יותר).

נפקא לן שדעת ר' יהודה לעניין חיוב סומא במצוות היא שסומא פטור ממצוות. המקור לדינו של ר' יהודה הוא ע"פ מה שאומרת הגמרא לפני כן "וכן היה ר' יהודה פוטר מכל מצוות האמורות בתורה", וממשיכה הגמרא ואומרת "אמר רב שישא בריה דרב אידי מאי טעמא דר' יהודה? - אמר קרא "וזאת המצווה החקים והמשפטים" (דברים ו', א'), כל שישנו במשפטים ישנו במצוות וחוקים וכל שאינו במשפטים אינו במצוות וחוקים", וכיוון שסומא אינו במשפטים כפי שלומדת הגמרא בעמוד לפני כן מגואל הדם, הוא פטור גם ממצוות וחוקים, וממילא פטור לדעת ר' יהודה מכל מצוות האמורות בתורה.

התוספות במקום ד"ה "וכן היה ר' יהודה פוטר מכל מצוות האמורות בתורה" שואלים הרי שנינו במסכת מגילה דף כ"ד. "ר' יהודה אומר כל שלא ראה מאורות מימיו אינו פורס על שמע", משמע שאם הוא ראה ונסתמא יכול לפרוס על שמע, והרי בגמרא בב"ק ר' יהודה אמר שסומא פטור מכל מצוות האמורות בתורה, ולא חילק בין אם ראה לפני-כן או לא, ואין להעמיד את הגמרא בב"ק כמו בירושלמי שמעמידים את המקרה - "שלא ראה מאורות מימיו" ביושב בבית אפל או שנולד במערה ואינו סומא, כיוון שבגמרא דידן משמע שמדובר בסומא ממש כמו שבהמשך הגמרא במגילה דף כ"ד: מובאת מחלוקת בין ר' יהודה לרבנן, שר' יהודה סובר שאין פורס על שמע כיוון דאינו נהנה מן המאורות, ורבנן סברי דיש לו הנאה מן המאורות אע"פ שהוא סומא והראיה לדברי רבנן היא מהמקרה של ר' יוסי בגמרא במגילה שם דף כ"ד: "א"ר יוסי... פעם אחת הייתי מהלך באישון לילה ואפלה, וראיתי סומא שהיה מהלך בדרך ואבוקה בידו, אמרתי לו: בני, אבוקה זו למה לך? אמר לי: כל זמן שאבוקה בידי בני אדם רואין אותי ומצילין אותי מן הפחתין (-גומות) ומן הקוצין ומן הברקנין" ומכן ראינו לדברי רבנן שסומא נהנה מן המאורות אע"פ שאינו רואה כיוון שאחרים עוזרים לו ע"י שהם רואים

ע"כ שמיירי שם בסומא ממש, וא"כ יש סתירה בדברי ר' יהודה ממסכת ב"ק למש"כ במגילה?

מתרץ התוס': אע"ג שר' יהודה סובר שסומא פטור מכל המצוות, מ"מ מדרבנן הוא חייב, וא"כ מה שכתוב במגילה שחייב, הכוונה - חייב מדרבנן, ובב"ק שר' יהודה היה פטור מכל מצוות האמורות בתורה - הכוונה שפטור מדאורייתא. אך לכאורה קשה, שהרי נשים פטורות ממצוות עשה שהז"ג וחייבות רק במצוות עשה שאין הז"ג, ולמה חכמים לא חייבו נשים בכל המצוות כולן מדרבנן, ואילו סומא שפטור לגמרי מדאורייתא חכמים חייבוהו בכל המצוות מדרבנן? מסביר התוס' שא"א לפטור סומא לגמרי כיוון שאז הוא יהיה כנכרי שאינו נוהג בתורת ישראל כלל, אך נשים גם אם לא יחייבו אותן במ"ע שהז"ג יש להן מצוות אחרות שחייבות בהן ונוהגות מנהג ישראל, ולכן הדין הוא שסומא שלא ראה מאורות כלל - לא יפרוס על שמע אפילו מדרבנן כיוון שאינו נהנה מהמאורות לדעת ר' יהודה, אך אם ראה ונסתמא, יפרוס על שמע מדרבנן, למרות שפטור מדאורייתא, ובשאר המצוות הוא חייב מדרבנן.

התוס' במסכת עירובין דף צ"ו. ד"ה "דילמא סבר לה כר' יוסי" מתרץ תירוץ נוסף על השאלה דלעיל ומסביר שסומא חייב מדרבנן בכל המצוות כיוון ד"הוי ממין בר חיובא", כלומר זכרים חייבים בכל המצוות, ואפילו שהוא פטור מדאורייתא חכמים חייבו אותו כיוון שהוא זכר ואילו נשים פטורות כיוון שהן לא ממין בר חיובא.

אם-כן, נמצינו למדים דמדאורייתא סומא פטור מכל המצוות אליבא דר' יהודה, אך מדרבנן לשיטת התוספות סומא חייב בכל המצוות. אך יש מקום לדון האם סומא יכול לברך על המצוות "אשר קדשנו במצוותיו וציוונו", על המאורות, דכיוון שסומא חייב רק מדרבנן ומדאורייתא הוא פטור, האם יכול לברך על מה שחכמים חייבו אותו בלשון "וציוונו"? היה מקום לתלות זאת במח' הראשונים אם נשים שמקיימות מ"ע שהז"ג אם מברכות או לא. אע"פ שברא גריעא לפי מש"כ לעיל.

ה"נודע ביהודה" (מהדורא תנינא או"ח סי' קי"ב) אומר דאע"ג שסומא פטור מדאורייתא, אפילו שחייב מדרבנן אינו יכול לברך על שום מצווה, ומביא ראיה - דבמסכת שבת (דף כ"ג.) שואלת הגמרא לגבי נר חנוכה "מאי מברך"? ועונה הגמרא - "אשר קדשנו במצוותיו וציוונו להדליק נר של חנוכה", שואלת הגמרא - "והיכן ציוונו"? עונה הגמרא - "רב אויא אמר מ"לא תסור" ("לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל" דברים יז', יא'), רב נחמיה אמר "שאל אביך ויגדך וזקניך ויאמרו לך" (שם לבי', זי'). וע"פ התירוץ של רב אויא שיש לאו - "לא תסור", מה שחכמים תיקנו חשיב כמו ציווי דאורייתא ולכן צ"ל "וציוונו", וכל הסיבה שיכול לברך במצוות דרבנן זה משום הלאו ד"לא תסור", ומכאן מוכיח הנודע ביהודה דסומא לא יכול לברך על שום מצווה מדרבנן, דאף שהוא מחוייב במצוות מדרבנן, מ"מ כיוון שהמטבע שטבעו חכמים בברכה הוא "אשר קדשנו במצוותיו וציוונו", איך יאמר "וציוונו" והרי מדאורייתא הוא אינו מצווה כלל! ולכן לדעת הנודע ביהודה - סומא צריך לקיים את המצוות ע"פ הציווי של חכמים שלא יהיה כנכרי, אך לא יברך כיוון שלא יכול לומר "וציוונו" שהרי מדאורייתא הוא פטור.

ומוסיף הנודע ביהודה ואומר שא"א לחייב אותו לברך מהלאו דלא תסור שממנו לומדים שחייב לשמוע בקול חכמים, ונאמר שיהיה חייב לברך על מצוות מדרבנן, דכיוון דסומא אינו חייב במצוות וחוקים מדאורייתא כמו שלמד ר' יהודה דכל שישנו במשפטים ישנו במצוות וחוקים, א"כ גם על הלאו דלא תסור הוא אינו מצווה, ולכן יקיים את המצווה ללא ברכה.

אך קשה לכאורה על פירושו של הנודע ביהודה, שהרי אם סומא פטור ממצוות מדאורייתא א"כ הוא פטור גם מהלאו ד"לא תסור", ואיך אומר התוספות שהוא חייב במצוות מדרבנן, הרי הוא פטור גם מ"לא תסור" ואינו חייב לשמוע בקול חכמים? אלא דאפשר לפרש ע"פ מה שכתב ה"מנחת חינוך" מצווה כו' שמביא את דברי ה"פרי מגדים" (בפתיחה כוללת לאו"ח, חלק ג' אות כט'), שכתב דיש פוסקים כר' יהודה דפטור מכל המצוות שבתורה, וכותב דאפשר שפטור דווקא ממצוות עשה ולא מלאוין, וא"כ הוא חייב ב"לא תסור", ומתורצת השאלה דלעיל.

ומוסיף ה"מנחת חינוך" שאע"פ שסומא חייב בלאוין ופטור ממצוות עשה כפי שאמר הפמ"ג, מ"מ הוא יהיה חייב גם על מצוות שבן נח מוזהר עליהן, שאפילו שהתורה לא חייבה אותו במצוות בסיני, היא לא פטרה אותו ממה שהיה חייב קודם לכן - דהיינו שבע מצוות בני נח, והתורה פטרה אותו מהטעם שמביא ר' יהודה בב"ק - "וזאת המצווה החקים והמשפטים" - כל שישנו בחקים ומשפטים ישנו במצוות וכו' והפסוק הזה נאמר על ישראל, ועוד שגם בן נח סומא חייב בשבע מצוות אלה, וא"כ על פי דברי ה"מנחת חינוך" סומא חייב מדאורייתא רק במצוות לא תעשה ופטור ממצוות עשה, וממילא הוא חייב גם בלאו ד"לא תסור", וחכמים חייבו אותו גם במצוות עשה, אך בסוף דבריו כותב המנ"ח דבמצוות שגם הישראלים מוזהרים נראה דגם הוא מוזהר, ומשאיר את הדבר בצריך עיון.

ה"נודע ביהודה" חולק על דברי הפמ"ג ואומר שהוא ראה שתי גירסאות בדברי התוספות שהוכיחו שאם נפטור סומא מכל המצוות הוא יראה כנכרי שאינו נוהג בתורת ישראל כלל. גירסא א' - במסכת ר"ה דף ל"ג. ד"ה "הא ר' יהודה" ששם התוס' כותבים ש"יהיה נראה כישראל דאי פטרת ליה נמצא דאינו נוהג כישראל כלל", וגירסא ב' - במסכת בב"ק "דלא הוה ליה כישראל", את הגירסא הראשונה יש לפרש כהרב פמ"ג הנ"ל דמה שסומא חייב בלא תעשה עדיין אין היכר במעשיו שהוא ישראל כיוון שלא רואים שעושה מצווה כי הוא בשב ואל תעשה, משא"כ במצוות עשה יש היכר במעשיו שרואין שעושה מצווה, וזה מה שכתב התוס' "נמצא דאינו נוהג כישראל" דכיוון שהוא מקיים רק מצוות ל"ת כפי שחייב מדאורייתא לדברי הפמ"ג הוא לא נראה כישראל ולכן חכמים חייבוהו גם במצוות עשה כדי שלא יראה כנכרי. אך הפירוש של הפמ"ג לא אזיל בגירסא השניה של התוס' בב"ק שכתבו "דלא הוה ליה כישראל", שהרי הוא כן ישראל כיוון דמחוייב בכל מצוות לא תעשה לדברי הפמ"ג, וא"כ א"א לומר "דלא הוה ליה כישראל" וקשה על פירוש הפמ"ג מגירסת התוס' בב"ק? ועוד - שהרי הגמרא בב"ק שם אומרת "וכן היה ר' יהודה פוטרו מכל מצוות האמורות בתורה" משמע שר' יהודה פטרו בין ממצוות עשה ובין ממצוות ל"ת, ולא כדברי הפמ"ג שאמר שחייב מדאורייתא ממצוות

ל"ית ופטור מעשה?

אשר על כן, סובר הנודע ביהודה דסומא באמת פטור מדאורייתא מכל המצוות וחכמים חייבוהו במצוות, ואפילו הכי יכול לברך ולומר "אשר קדשנו במצוותיו וציוונו", אף דאינו מצווה מדאורייתא, שהואיל וכל ישראל מצווין, גם הוא יכול לומר אשר קדשנו - שהוא חלק מישראל, אך אין לומר שהוא יכול לברך משום ערבות של כל ישראל, דכיוון דפטור מכל המצוות והחוקים ממילא אינו בערבות, וגם לא משום לא תסור, כיוון שהוא פטור גם מהלאו דלא תסור.

הרשב"א במסכת ב"ק שואל: ע"פ דברי התוס' שכתבו שסומא חייב מדרבנן בכל המצוות, למה רב יוסף אמר שהוא לא מצווה ועושה, הרי הוא מצווה מדרבנן וחייב לקיים את המצוות משום לא תסור?

מתרץ הרשב"א - שלדעת ר' יהודה סומא פטור מכל המצוות גם מדרבנן, בין מצוות עשה ובין מצוות ל"ית, ורק ממידת חסידות בלבד הוא חייב לקיים מצוות, וזה מה שאמר רב יוסף שהוא לא מצווה ועושה, כלומר הוא לא מצווה ועושה אלא רק ממידת חסידות. ומוסיף הרשב"א שלגבי פריסת שמע שהיא רק מדרבנן, סומא ראה מאורות ונסתמא יכול לברך ברכת המאורות דכיוון שהוא נהנה מהמאורות בחייו לפני שנסתמא רשאי לברך ונקרא חסיד, ואף יכול להוציא אחרים י"ח, אך מי שלא ראה כלל מאורות מימיו, אפילו אם רוצה לברך אינו יכול, ואף מידת חסידות אין כאן, דכיוון שלא ראה מאורות מימיו לא יודע על מה הוא מברך, וכיוון שאין כאן מידת חסידות יכול לפרוס על שמע להוציא אחרים שנהנו מהמאורות י"ח, אך אעפ"כ ר' יהודה סובר שיכול לאומרה לעצמו כדין כל ברכות הנהנין, ולרבנן יכול לאומרה כיוון שאפי' שלא ראה מאורות מימיו מ"מ הוא נהנה מהמאורות שאחרים מראים לו את הדרכים כדברי ר' יוסי במגילה (דף כ"ד:).

ע"פ האמור לעיל מצינו שישנן ג' דעות:

א. דעת הפמ"ג שסובר שסומא חייב מדאורייתא במצוות לא תעשה וחכמים חייבו אותו מדין הלאו ד"לא תסור" גם במצוות עשה. והוסיף עליו ה"מנחת חינוך" שחייב גם בשבע מצוות בני נח שהתורה לא פטרה אותו ממה שהיה חייב קודם לכן.

ב. דעת ה"נודע ביהודה" שסובר שסומא פטור מכל המצוות מדאורייתא וחכמים חייבו אותו במצוות מהטעם שהואיל וכל ישראל מצווין, גם הוא יכול לומר וציוונו כיוון שהוא חלק מישראל, ויכול לברך ולומר "אשר קדשנו במצוותיו וציוונו".

ג. ודעת הרשב"א שסובר שסומא פטור מכל המצוות גם מדרבנן בין ממצוות עשה ובין מצוות לא תעשה, וחייב לקיים רק ממידת חסידות. ולענין ברכת יוצר המאורות - אם הוא ראה מאורות מימיו ונסתמא יכול לברך ולהוציא אחרים י"ח, ואם לא ראה מאורות מימיו יכול לברך לעצמו כשאר ברכות הנהנין, אך לא יוציא אחרים י"ח, לדברי ר' יהודה, אך לדעת רבנן יכול לברך ברכת המאורות אפי' שלא ראה מאורות מימיו כיוון דמ"מ הוא נהנה כדברי ר' יוסי במגילה כ"ד:.

הטור (או"ח סי' נ"ג) כותב: "סומא יכול לירד לפני התיבה ובלבד שלא יקרא בתורה שאין לקרות בתורה על פה", וכתב הב"ח על אתר: "שאע"ג שסומא פטור מן המצוות,

לדעת ר' יהודה בב"ק, וכל שאינו מצווה בדבר אינו יכול להוציא אחרים י"ח, מ"מ אין הלכה כר' יהודה, אלא הלכה כרבנן שסומא חייב מדאורייתא (ולא לומדים כר' יהודה מהפסוק "וזאת המצווה החקים והמשפטים") ולכן סומא יורד לפני התיבה ומוציא י"ח אפילו אחרים גדולים דחייבים מדאורייתא.

הבית יוסף מביא את הרמב"ם שפסק (בפרק ח' מהלכות תפילה, הלכה יב') שסומא יכול להיות ש"צ ופורס על שמע, לאפוקי מדר' יהודה, וכן כתב הרא"ש (בתשובה כלל ד' סי' כא') דסומא חייב בכל המצוות וגם הוא נהנה מהאור (ע"פ דברי ר' יוסי במגילה כ"ד:), ומחדש שאפי' לא ראה מאורות מימיו פורס על שמע ומתפלל, אך אפילו הכי לא יקרא בתורה ע"פ.

השו"ע (או"ח סי' קלט' סעי' ג') אומר שסומא אינו קורא לפי שאסור לקרוא אפי' אות אחת שלא מהכתב, והוא מביא את המהרי"ל שאומר שהיום יכול לקרוא כמו שמקרים בתורה לעם הארץ, והמשנה ברורה כותב במקום שהטעם הוא שכיוון שהיום נוהגין שהש"ץ קורא והעולה קורא, אפי' אם העולה אינו יכול לקרוא, יוצא י"ח מדין שומע כעונה, וכמו שעם הארץ שלא יכול לקרוא עם הש"ץ מילה במילה מן הכתב יוצא י"ח משום שומע כעונה, הוא הדין בסומא. ולדינא, כבר כתבו האחרונים דנהגו להקל כמהרי"ל.

ומוסיף המשנ"ב שלפרשת זכור שהיא לכו"ע מדאורייתא, ולפרשת פרה שיש אומרים שגם היא מדאורייתא נכון שלא לקרותן לכתחילה לעלות לתורה. ועוד כתב המשנ"ב במקום אחר (סי' נג' סעי' יד') דסומא חייב בכל המצוות מדאורייתא כיוון דהלכה כרבנן ולא כר' יהודה שפוטרו מן המצוות, ויכול לעלות לתורה ע"פ האמור לעיל ולהיות ש"ץ. הב"ח (הובאו דבריו בשו"ע או"ח סי' קלט' ב"באר היטב" ס"ק ד') לעומת זאת כתב שדווקא סומא ת"ח יכול לעלות לתורה, אבל סומא ועם הארץ אין לקרותו. אך ה"מגן אברהם" כתב דלא נהגו לדקדק בזה, דמסתמא כל אדם יכול לקרות עם הש"ץ, וכן ה"ט"ז (בסי' קמ"א ס"ק ג') כתב להתיר אפילו בעם הארץ וכן כתבו עוד אחרונים. לעניין לימוד תורה יכול ללמוד בע"פ, אע"פ שדברים שבכתב אי אתה רשאי לאומרם בע"פ והטעם הוא משום "עת לעשות לה' הפרו תורתך" (גיטין ס'). ויה"ר שהקב"ה יאיר עינינו במאור תורתו, אמן.